
Statisztikai hivatalok ellentéte az 1891. évi népszámlálás feldolgozása során (avagy statisztikusok becsületbeli párbajához vezető út) 1.

The conflict of statistical offices during processing the 1891 census (or the path to honor duel of the statisticians) 1.

Kalmár Ella főlevéltáros
Budapest Főváros Levéltára
kalmare@bparchiv.hu

Initially submitted September 21, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

The article presents the debate moreover quarrel between József Kőrösy the Director of the Statistical Office of Capital Budapest and József Jekelfalussy the Deputy Director of Hungarian Central Statistical Office which turned public 1891. The personal conflict of the two internationally known and acknowledged experts had an impact also on the statistical offices they managed, mainly due to the different processing methods of the 1891 census data. The tension was also increased by the papers and instructions of Minister of Commerce, Gábor Baross, who rejected the work done thus far of the Statistical Office of Capital Budapest, and sent back the entire census material to the Hungarian Central Statistical Office for re-processing.

Kulcsszavak: Kőrösy József, Jekelfalussy József, népszámlálás, statisztika, foglalkozásstatisztika, iparstatisztika

Keywords: József Kőrösy, József Jekelfalussy, census, industrial statistics, employment statistics

---

Sok éve találtam rá a Nemzetgazdasági Szemlében egy 1892. január 18-i keltezésű jegyzőkönyvre, mely két ismert és elismert akadémikus, statisztikus becsületsértési ügyének békés rendezéséről szólt.¹ A felek: Jekelfalussy József, az Országos Statisztikai Hivatal² (továbbiakban OSH) aligazgatója és Kőrösy József, a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója³ (továbbiakban: FSH). Megbízottjaik is ismert közéleti személyiségek⁴: egyrészt Keleti Károly⁵, az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója és Jekelfalussy

---

¹ A párbajt LENCSÉS 2012, 88., az irodalmi vitát KOVACSICS 2000, 122. is említi.

² 1867-1871: Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Statisztikai Ügyosztálya, 1871-től: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1897-től: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal

³ 1869-1873: Pest Város Statisztikai Hivatala, 1873-tól: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

⁴ Az életrajzi adatokhoz SZINNYEI, PORTRÉK, Magyar Életrajzi Lexikon szócikkei szolgáltak alapul; az ezeken túl szükséges kiegészítéseket a lábjeget tartalmazza.

⁵ Keleti (Klette) Károly (Pozsony, 1833 – Budapest, 1892) statisztikus, az Országos Statisztikai Hivatal alapítója és első igazgatója 1867 és 1892 között. Az MTA tagja (I. 1868, r. 1875, ig. 1890).

Lajos⁶ katonatiszt (Jekelfalussy József unokatestvére), másrésről Hindy Kálmán⁷ fővárosi törvényhatósági bizottsági tag és Liebermann Leó⁸ orvos.

A két részesre tervezett tanulmányban publikált és kéziratot források alapján kívánom bemutatni és igazolni, hogy a két tudós személyes vitáján túl 1891-re intézményi konfliktus is kialakult a statisztikai hivatalok között. Az első rész Baross Gábor, a népszámlálást felügyelő kereskedelemügyi miniszter; Keleti Károly, Jekelfalussy József az országos és Kőrösy József a fővárosi feldolgozást irányító statisztikusok egyre élesebbé váló ellentétét mutatja be. A második rész a két akadémikusnak 1891 őszen-telén kirobbanó tudományos vitáját kívánja tárgyalni – az általuk publikált cikkek, valamint a MTA II. osztálya és Nemzetgazdasági Bizottsága iratai alapján.⁹

Intézmények

Az 1867-es kiegyezés utáni közigazgatás hatékony működésének egyik alapfeltétele volt a hivatalos statisztikai szolgálat(ok) megszervezése. Elsőként az állami szervezet jött létre: **Földművelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Statisztikai osztálya**, melynek vezetésével Keleti Károlyt bízta meg Gorove István¹⁰ miniszter. Ugyanezen év júliusában alakult meg szakmai szervezetként az **Országos Statisztikai Tanács** (tagjai között Keleti Károllyal és Hajduska Józseffel). Keleti a Tanácsban 1868 novemberében javasolta városi statisztikai szervezetek felállítását, majd a népszámlálást elrendelő 1869. évi III. törvénycikk is arra sarkallta Pest városát, hogy létrehozza statisztikai hivatalát. A város közgyűlése 1869. december 2-án választja meg **Pest Város Statisztikai Hivatala** vezetőjének (az ekkor már névváltoztatott) Kőrösy Józsefet, aki december 21-én teszi le esküjét és kezd hozzá azonnal a népszámlálás lebonyolításához.¹¹

⁶ Jekelfalussy Lajos jekelfalusi és margitfalvi (Szacsúr, 1848 – Budapest, 1911) magyar katonatiszt, honvédelmi minisztériumi tisztviselő, majd 1906-1910 között honvédelmi miniszter.

⁷ Hindy Kálmán (Pest, 1841 – Budapest, 1913) királyi tanácsos, ügyvéd, Pest vármegyei átvászei ülnök, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag In: Révai Nagy Lexikona Bp., 1914. 10. köt. 109.

⁸ Liebermann Leó szentlőrinci (Debrecen, 1852 – Budapest, 1926) orvos, vegyész, higiénikus, egyetemi tanár.

⁹ A KSH majd a BFL *levéltárosaként* a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályában többször tartottam előadást Kőrösy József életútjáról, elsősorban a magánembert, a városi polgárt igyekeztem bemutatni. Az MTA Könyvtára Kézirattárában és a KSH Könyvtára Kézirattárában lévő Kőrösy hagyaték mellett, az unokának, Kőrösy Ferencnek a gépirata - melyben a rendelkezésére álló dokumentumok és a családtagok emlékezete alapján a XVIII. századtól az 1970-es évekig megírta a majd' 700 oldalas családtörténetet - szolgált elsődleges forrásul. A 2000-es évek elején került hozzám a Nemzetgazdasági Szemle egy fénymásolt oldala, Kőrösy és Jekelfalussy becsületsértési ügyének békés rendezéséről, amit egy 2016-os konferencián csupán érintőlegesen említettem, ám ez a mozzanat váltotta ki a legnagyobb érdeklődést a hallgatóságból. Ekkor gondoltam a téma feldolgozására, olvastam el kettejük módszertani vitájának publikált cikkeit s az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött Régi Akadémiai Levéltárban fennmaradt Nemzetgazdasági Bizottság iratait, jegyzőkönyveit. Ezen közben derült ki számomra, hogy ellentétük, szembenállásuk újabb színtere lett az irányításukkal zajló népszámlálási feldolgozás, különösen annak foglalkozásstatisztikai része. Az 1891. évi népszámlálás feldolgozásakor a statisztikai hivatalok, a kereskedelemügyi miniszter és a főváros közötti vita, ellentét mozzanatai is rendelkezésre állnak, Kőrösy ugyanis közölte azokat 1898-ban [KÖRÖSY 1898]. Az egyre szélesedő és sokrétűbb forrásanyag feldolgozása a tervezett cikk terjedelmét is megnövelte, ezért kerül két részletben közlésre. Jelen rész a népszámlálás során meglévő és elmélyülő, olykor elmérgesedő ellentéteket kívánja bemutatni; míg a második rész az MTA Nemzetgazdasági Bizottságában és annak publikációiban zajló polémiát tárgyalja majd.

¹⁰ Gorove István gattájai (Pest, 1819 – Budapest 1881.) közigazdász, politikus, miniszter, az MTA tagja (l. 1843, t. 1867). 1867-1870 között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd 1871. jún. 21-ig közmunka- és közlekedésügyi miniszter. 1875 után a Szabadelvű Párt vezető alakja.

¹¹ THIRRING 1894, 3-5. BUZIÁSSY 1946, (különösen) 9-12. és KÍGYÓSI 2007, 716-726.

Személyek

Jekelfalussy József jekelfalusi és margitfalvi (Rimaszombat, 1849. október 9. – Lontó, 1901. február 12.) statisztikus, közgazdász, az MTA tagja (l. 1888, r. 1893). Keleti Károly halála után, 1892–1901 között az OSH igazgatója. Jekelfalussy József már joghallgató korában részt vett a Keleti Károly szervezte statisztikusi szaktanfolyamon s 1869 decemberétől ideiglenes díjnokként kezdett az Országos Statisztikai Hivatalban, ahol 1871-ben gyakornok lett. Végigjárva a teljes ranglétrát, 1888-ban lett aligazgató. A népszámlálások és összeírások mellett 1887-től a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv köteteit szerkesztette Vargha Gyulával.¹² Mentora és főnöke Keleti Károly, kezdetől szorgalmazta tanítványa tudományos munkáját, így 1884-ben a Láng Lajossal¹³ közösen szerkesztett „Magyarország statisztikája” kötet egyes fejezeteinek megírását is.¹⁴ 1880-tól munkásságának kiemelkedő területe az iparstatisztika és a foglalkozásstatisztika. 1889–1899 között a Nemzetgazdasági (később Közgazdasági és Közigazgatási majd Közgazdasági) Szemle szerkesztője.

Kőrösy József (Pest, 1844. április 20. – Budapest, 1906. június 23.) statisztikus, az MTA tagja (l. 1879. r. 1903.) 1869 decemberétől haláláig a FSH igazgatója. 1869-ig Hajduska József, majd Kőrösi József, 1896-tól szántói Kőrösy József. Gimnáziumi és kereskedelmi tanulmányai után már az Első Magyar Biztosító Társulat hivatalnokaként hallgatta Konek Sándor¹⁵ és Kautz Gyula¹⁶ egyetemi előadásait. Gorove István 1867-ben meghívja tiszteletbeli osztálytaggá az Országos Magyar Királyi Statisztikai Tanácsba, melynek jegyzőkönyvezetője is lesz.¹⁷ 1869. december 2-án választja meg Pest Város Tanácsa a létrehozandó statisztikai szolgálat vezetőjévé.¹⁸

Keleti Károly (Pozsony, 1833. július 18. – Budapest, 1892. máj. 29.) statisztikus, az Országos Statisztikai Hivatal első igazgatója 1867-1892 között, az MTA tagja (l. 1868, r. 1875, ig. 1890). 1863-1867 között a Magyar Földhitelintézet tisztviselője, az MTA Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények szerkesztője, hazánk képviselője a nemzetközi szervezetekben. 1867-től a megalakuló Országos Iparegyesület egyik igazgatója, majd elnöke.¹⁹

Baross Gábor bellusi (Pruzsina, 1848. július 6. – Budapest, 1892. május 9.) korának kiemelkedő gazdaság- és közlekedéspolitikusa, működése az elmaradt magyar gazdasági élet fejlesztésében korszakalkotó. 1886. december 29-től 1889. június 15-ig közmunka- és közlekedésügyi, majd haláláig kereskedelemügyi miniszter; a feladatkörök átszervezésével ekkor került felügyelete alá az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal is.²⁰

¹² Vargha Gyula (Káva, 1853 – Budapest, 1929) statisztikus, költő, műfordító, az MTA tagja (l. 1892, r. 1907, t. 1924). Jekelfalussy József halála után, 1901-1914. között az OSH igazgatója.

¹³ Láng Lajos, báró (Pest, 1849 – Budapest, 1918) közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, miniszter, az MTA tagja (l. 1883, r. 1893).

¹⁴ Az életrajzi lexikonokon túl ld. még: VARGHA 1902, 1-19.

¹⁵ Konek Sándor (Pest, 1819 – Balatonfüred 1882) statisztikus, közgazdász, jogász egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1858, r. 1867).

¹⁶ Kautz Gyula (Győr, 1829 – Budapest, 1909) közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1860, r. 1865, ig. 1887).

¹⁷ Budapesti Közlöny 1867. júl. 19. 106. sz. 1155.

¹⁸ Az életrajzi lexikonokon túl ld. még: THIRRING 1894, (különösen) 3-4., SAILE 1927, (különösen) 7-10.

¹⁹ Az életrajzi lexikonokon túl ld. még: JEKELFALUSSY 1893, 1-30.

²⁰ Az életrajzi lexikonokon túl ld. még: GYÖMREI Sándor, VÉRTESY Miklós: Baross Gábor kiad. BKIK Bp., 1937. 184

A népszámlálási, foglalkozásstatisztikai szakirodalom feltárása, értékelése nem lehet tárgya jelen írásnak, megkerülhetetlen azonban Tóth Zoltán „Társadalomfogalmak az osztrák és magyar társadalomstatisztikában” című monográfiája, melyben elsősorban a XIX. századi osztrák, és magyar statisztikai feldolgozási módszereket elemezte, összegezte.

*Foglalkozásstatisztika, iparstatisztika*²¹

Részletesen és átfogóan tárgyalja a kiegyezést követő magyar népszámlálások (elsősorban) foglalkozásstatisztikáját; Keleti Károly mellett Jekelfalussy József és Vizaknai Antal²² munkásságát itéli kiemelkedőnek: „... az első ténylegesen magyar tervezésű 1881. évi népszámlálás, amelynek foglalkozási kérdései már Jekelfalussy József nevéhez köthetők.”²³ „A magyar foglalkozásstatisztika tényleges módszertani önállósága terén fordulópontnak a még Keleti-érában kiadott, Jekelfalussy munkakörében, Vizneker (Vizaknai) Antal közreműködésével készült 1891. évi népszámlálási „A bányászat-ipar-forgalom körébe eső foglalkozások c. névjegyzéket tekintem, amely már önálló, tehát saját, a kor társadalomtudományos igényeinek megfelelő iparstatisztikai tapasztalati bázissal készült.”²⁴

Jekelfalussy kezdetektől a foglalkozásstatisztika kiváló szakembere volt, annak nélkülözhetetlenségét és fontosságát hangoztatta már korai publikációjában is: „... mert tagadhatatlan tény, hogy az állam és így a társadalom gyarapodása vagy hanyatlása, nemcsak területe nagyságától és termékenységtől, hanem igenis függ leginkább népessége foglalkozásától, e foglalkozás nemeitől s az e téren kifejtett munkásságtól.”²⁵

1890. március 10-én pedig az Akadémián „Néhány szó jövő népszámlálásunkról” címmel mutatta be a következő népszámlálás tervezett újításait, melyekkel a foglalkozás, kereseti és szolgálati viszonyok mellett a mellékfoglalkozásokat, illetve a munkáltatókat is szeretnék feltárni. „A foglalkozás ily módon való kinyomozásával részben az iparstatisztika kérdését is megoldjuk, mert ami az iparstatisztika személyi részét illeti, az csaknem a maga teljességében feltalálható az ismertett foglalkozási statisztikában. ... nézetem szerint az új iparstatisztikától csak úgy várhatunk sikert, ha megbízható nyilvántartásunk lesz az összes önálló iparosokról s ez alapon indíthatjuk meg az adatgyűjtést és ellenőrizhetjük a befolyó adatok valódiságát és teljességét.”²⁶ A foglalkozásstatisztikai kötet bevezetőjében pedig így ír: az OSH „... azt a feladatot tűzte maga elé, hogy mindazt, amit a foglalkozási statisztika terén eddig a népszámlálások és a speciális foglalkozásstatisztikai, pl. iparstatisztikai

²¹ A legtömörebb meghatározást Mayr György: „A társadalmi élet törvényszerűsége. Statisztikai tanulmányok. c. kötetében olvashatjuk: Az iparstatisztikánál az üzem módja képezi a statisztikai észlelet tárgyát, a foglalkozásstatisztikában pedig az emberi egyén.” idézi: TÓTH 2015, 30.

²² Vizaknai (Vizneker) Antal (Ürög, 1863 – Rácváros, 1911), statisztikus, 1901.től a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal aligazgatója; az MTA tagja (l. 1905).

²³ TÓTH 2015, 17.

²⁴ TÓTH 2015, 36.

²⁵ JEKELFALUSSY 1882, 3.

²⁶ JEKELFALUSSY 1890, 21-213.

*felvételek külön-külön szolgáltatottak, egyesítve mutassa ki.*²⁷ Ezt az ipari segédszemélyzethez intézett új kérdőponttal kívánták elérni, ugyanis megkérdezték név szerint a mestert, vállalatot, munkaadót, akinél alkalmazásban álltak. A személyek és a munkaadók kérdőíveit összepárosítva kívántak pontos és részletes foglalkozási statisztikát kialakítani. Az új módszer tette lehetővé a vállalatoknál alkalmazott munkások mesterségük szerinti részletezését és az alkalmazás nélküli segédek számának feltárását.

Népszámlálás

1889 nyarán került az OSH és így a népszámlálás is Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter felügyelete alá került, aki a rá oly jellemző eréllyel és határozottsággal látott hozzá annak irányításához. A népszámlálás feldolgozásának előrehaladtával a statisztikai hivatalok jellemzően nem közvetlenül, hanem a miniszter, illetve a főváros közbejöttével tárgyaltak egymással. Az OSH-ban a népszámlálás tényleges előkészítését és feldolgozását Jekelfalussy irányította.²⁸

A kereskedelemügyi miniszter leiratai, a statisztikai hivatalok levelezése, a jelentések és felterjesztések ma is rendelkezésünkre állnak, hisz azokat kivonatosan vagy teljes terjedelmükben közli Kőrösy József a „Budapest fővárosa az 1891. évben: a népleírás és népszámlálás eredményei” című mű harmadik, foglalkozási kötetének függelékében.²⁹ A kötet előszavában a foglalkozási adatok késedelmes publikálását így indokolja: „... mivel az egész főlvételi anyagot a m. kir. kereskedelmi minisztériumhoz kellett beküldenünk és ennek arra egy évig volt szüksége. ...Magának a népszámlálási munkának gyorsabb megjelenését gátolta különben az a körülmény is, hogy a munka egyik szerkesztőjének [t. i. Kőrösynek] egészsége, ezen feladatnak a jelen kötet történeti részében előadott nehézségei és sokféle keserőségei, valamint a rá következő kongresszus³⁰ okozta fáradalmak következtében, annyira megtámadtatott, hogy hónapokon át minden munkától tartózkodnia kellett.”³¹ A száztíz oldalas függelék előszavában pedig ezt írja: „...képet akartunk nyújtani arról a sokféle nehézségről, mellyel a több éven át tartó munka idején küzdenünk kellett...unkánknak itt következő utolsó szakasza az eseményeknek okmányyszerű előadását tartalmazza és pedig a kevésbé jelentékenyeket csak kivonatosan, a fontosabbakat az okmánytárban szó szerint.”³²

A népszámlálásról szóló 1890. évi IX. törvénycikk végrehajtási rendeletét Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter 1890. augusztus 7-én adta ki s már ekkor felhívta a figyelmet az iparstatisztikai kérdések fontosságára és jelezte, hogy minden kérdőpont, minden feldolgozási tábla összhangban kell, hogy álljon az Országos Statisztikai Hivatal metódusával „... a népszámlálási anyag felhasználásával kimerítő iparstatisztikát is szándékozom szerkesztetni, eleve felhívom a főváros

²⁷ A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. 1893, 3.

²⁸ VARGHA 1902, 12.

²⁹ A Függelékben a 222 darab kivonatos összefoglaló az 1890-1897. között eseményeket ismerteti, a 63 teljes szövegű okmánytári dokumentum az 1890-1893. évekre vonatkozik. Megjegyezzük, hogy az 1881. és az 1901. évi népszámlálások függelékében az elrendelő jogszabályok, a szervezés-előkészítés dokumentumai mellett a kérdőívek és a feldolgozási táblák mintái találhatóak ám az események kronológiája nem.

³⁰ VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszus Budapest, 1894.

³¹ KÖRÖSY 1898, V-VI.

³² KÖRÖSY 1898, 123.

közönségét, hogy az iparosokra vonatkozó összes számlálólapok másolatait még az anyag részletes feldolgozása előtt szolgáltatassa be az orsz. statisztikai hivatalnak."³³

A felvétel 1891. január 1–10. között, a feldolgozás pedig 1891. február 3-tól zajlott. Budapesten a népszámlálás irányítója 1891. február közepéig Bulla János,³⁴ majd Thirring Gusztáv³⁵ volt. Novembertől kisebb jelentőségű pontokban (tényleges és rendes népesség, lakásborítékok mérete), de ekkoriban még az együttműködés is fellelhető, pl. a másolandó egyéni lapok takarékos metódusát javasolja Körösy az OSH-nak.³⁶

Baross Gábor követelményeit, prioritásait és szigorúságát jól példázza Kamermayer Károly polgármesterhez 1891. április 28-án kelt leirata, melyben az 1890. augusztus 8. rendeletét ismétli meg: „...felhívtam a főváros közönségét, hogy iparstatisztikai célokra az összes fővárosi iparosok számlálólapjainak másolatát még a népszámlálási anyag részletes feldolgozása előtt szolgáltatassa be az országos statisztikai hivatalhoz. ... a főváros ezen kötelezettségének mind ez ideig nem tett eleget, sürgetőileg felhívom, hogy az említett másolatokat haladéktalanul szolgáltatassa be. ... először a foglalkozásra és különösen az ipari foglalkozásra vonatkozó adatok dolgoztassanak fel s állíttassanak össze, és miután Magyarország iparos népességének a legutóbb végrehajtott népszámlálás alapján készült iparstatisztikai egybeállítására sürgős szükségem van, utasítom a főváros közönségét, hogy a főváros iparos, kereskedő, valamint általában a forgalomnál és közlekedésnél foglalkozó népességét ...haladéktalanul feldolgoztatni és a kész kimutatásokat legkésőbb folyó évi június hó 15-ig az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz beküldeni mulhatatlanul iparkodjék.”³⁷A FSH május 8-án látott hozzá azok másolásához és az iparstatisztikai feldolgozáshoz, melynek minden fázisában egyre nyilvánvalóbbá vált a statisztikai hivatalok eltérő felfogása, majd egyre erősebb ellentéte.

Május 15-én kereste meg írásban is Körösy az OSH-t, és jelezte „...különösen pedig a 6. számú táblának (segédszemélyzet számlálása áganként) - június 15-éig való elkészítése fizikai lehetetlenség....”³⁸ sőt a kivonatos rész 177. pontjához fűzött két oldalnyi utóiratban pontról pontra, helyesebben táblázatról táblázatra mutatta be az előírt, az OSH által elvárt feldolgozás lehetetlen voltát (Körösy az utóiratot már az 1893-ban megjelent országos kötet ismeretében, annak adataival alátámasztva írta meg 1897-ben).³⁹ Május 22-én nagyon részletes válasz érkezik az OSH-tól⁴⁰ elsősorban a 6. tábla kitöltéséről és annak a

³³ KÖRÖSY 1898, 157. (Okmánytár 2.)

³⁴ Bulla (Buczurka) János (Zaránd, 1840 – Lippa, 1915), statisztikus, költő 1870-1891 között a FSH munkatársa In: Irodalomtörténet 1915. 4. évf. 345–346. Bulla 1891 februárjában betegszabadságra ment, majd egyre romló látása miatt nyugdíjazását kérte, így Körösy legfőbb és legrégebb munkatársa a népszámlálási munkálatok legelején távozott.

³⁵ Thirring Gusztáv (Sopron, 1861 – Budapest, 1941) földrajztudós, statisztikus, természetjáró. Az MTA tagja (l. 1902, r. 1926). A FSH-ban 1888-tól dolgozott, 1894-től aligazgató, 1906-1926 között igazgató.

³⁶ KÖRÖSY 1898, 140.

³⁷ KÖRÖSY 1898, 175. (Okmánytár 17.)

³⁸ KÖRÖSY 1898, 179. (Okmánytár 22.)

³⁹ KÖRÖSY 1898, 148-150.

⁴⁰ Az okmánytárban közölt leveleket 1892 májusáig ugyan mindig Keleti írja alá, de ténylegesen a teljes feldolgozási folyamatot Jekelfalussy felügyelte és irányította, mint azt már Vargha Gyulától idéztük. Joggal feltételezhető, hogy ő volt a tényleges szerzője

mellékfoglalkozásúakra való kiterjesztéséről.⁴¹Május 27-én ismét figyelmeztetés érkezik a minisztertől: „*Midőn megengedtem, hogy a főváros népességének statisztikai adatai ne az ország többi népességének adataival, központilag, hanem a főváros külön statisztikai hivatala által dolgoztassanak fel, csakis az a méltányos indok vezérelt, hogy a fővárosnak módot adjak saját népszámlálási anyagának részletesebb, behatóbb feldolgozására; nem találom tehát indokolhatónak, hogy a főváros a népszámlálási munkát éppen egyik legfontosabb részénél, a foglalkozási statisztikánál, az országos anyag feldolgozására célba vett részletességet sokallja és azt nem a főváros, hanem az állam érdekében történőnek jelenti ki.*”⁴²

1891 júniusában az ominózus 6. tábláról szinte kétnaponként váltanak levelet a hivatalok, melyek az okmánytárban a 26., 27., 29–33. és a 38. szám alatt olvashatók. A következő két részlet is mutatja a hivatalok közötti feszültség növekedését. Az OSH június 18-án a megadott módszer betartását kéri: „*...a foglalkozási statisztika feldolgozására vonatkozó irányelvekhez egész terjedelemben, a legutolsó és legkisebb részletig ragaszkodnom kell s újból felkérem a tek. hivatalt, hogy ezen tervezethez, amely már a kereskedelemügyi miniszter úr ő nagyméltóságának szóbelileg kifejezett helyeslésével is találkozott, minden tekintetben alkalmazkodjék.*”⁴³ Kőrös június 22-i válasza: „*...igen rosszul esett a tekintetes hivatal átiratából azt kivenni, mintha a népszámlálás ügyét nem kellő fontossággal és nem elég komolyan ápolnánk. ...a mi részünkről kéretett folytonosan a szóbeli utasításoknak írásbeli írással való helyettesítése és amennyiben ez meg nem történt volna, mi magunk foglaltuk írásba a szóbeli utasításokat és terjesztettük azokat ismét a tekintetes országos statisztikai hivatalhoz helybenhagyás vagy változtatás céljából.*”⁴⁴

Július 9-én jelentette Kőrös a foglalkozási táblázatok elkészültét, jelezve, hogy a 6. táblát az OSH által megengedett könnyebb módon, azaz az iparágakon belül végezték el.⁴⁵Július 21-én érkezett meg a fővároshoz a miniszter lesújtó válasza: „*...a küldött táblázatokat megvizsgálva, az iparstatisztikai részt, amelynek pedig a legnagyobb jelentőséget tulajdonítom, ily alakban használhatónak nem találtam ...elhatároztam, hogy a főváros foglalkozási statisztikájának újból való összeállítását az orsz. m. kir. statisztikai hivatalra bízom.*”⁴⁶

Kőrös augusztus 30-ára⁴⁷ készítette el hat oldalas jelentését, amelyben igyekezett a fenti súlyos állításokat cáfolni, illetve az okokat megmagyarázni.⁴⁸, a jelentés alapján szeptember 18-án küldte meg válaszát a polgármester a miniszternek, kiállva a FSH és Kőrös mellett: „*De ha félreértések folytán az*

---

az OSH átiratoknak (ahogyan valószínűleg Baross Gábor minden részletre kiterjedő, aprólékos kifogásai kidolgozásában is közreműködhetett.)

⁴¹ KŐRÖSY 1898, 180-185. (Okmánytár 23.)

⁴² KŐRÖSY 1898, 185. (Okmánytár 24.)

⁴³ KŐRÖSY 1898, 195. (Okmánytár 32.)

⁴⁴ KŐRÖSY 1898, 195-196. (Okmánytár 33.)

⁴⁵ KŐRÖSY 1898, 201. (Okmánytár 38.)

⁴⁶ KŐRÖSY 1898, 202. (Okmánytár 40.)

⁴⁷ miután hazatért Londonból, a VII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszusról

⁴⁸ KŐRÖSY 1898, 203-208. (Okmánytár 42.)

eljárásban esetleg valami kifogásolható lehetett is, ezért a fővárosi statisztikai hivatalt megrovás nem érheti, mert teljes meggyőződésem az, hogy a hivatal és különösen annak igazgatója Kőrösy József, minden működésében a statisztikai tudomány érdekét szakértelemmel, kiváló ügyszeretettel és lelkesedéssel iparkodott előmozdítani, és e meggyőződésemet erősen támogatja a nevezett igazgatónak évtizedekre terjedő kifogástalan működése és kiváló szakértelme, melyek nemcsak a hazában, hanem a művelt külföldön is el vannak ismervé.⁴⁹

A kereskedelemügyi miniszter nem fogadta el a magyarázatot, sőt október 12-én megerősítette és ki is egészítette azt: „... július hó 21-én kelt elhatározásomat fenntartom s újból felhívom polgármester urat, hogy az egész népszámlálási anyagot (a tényleges népességet kerületenkint rendezve, az itt összeírt távollevők lapjait pedig külön csomagban) legkésőbb folyó évi november hó végéig az orsz. m. kir. statisztikai hivatalnak küldje meg, ahonnan a foglalkozási statisztika újabb feldolgozása után az egész anyagot ismét a főváros rendelkezésére fogom bocsátani.”⁵⁰ November 11-én még szigorúbb utasítást adott ki: „... felhívom Nagyságodat, hogy Budapest főváros népszámlálási adatait, az orsz. statisztikai hivataltól kapott táblázatok szerint összeállítva, legkésőbb folyó hó végéig közvetlenül a m. kir. statisztikai hivatalhoz küldje be ... utasítom Nagyságodat, hogy a főváros összes népszámlálási számlálólapjait, a foglalkozási és iparstatisztika feldolgozása végett, egyidejűleg szintén terjessze be az országos magyar királyi statisztikai hivatalhoz.”⁵¹ Decemberben pedig az OSH már a kerületi adatokat is kérte, mivel a legfontosabb adatokra ilyen részletezésben is igényt tartott. Ezekben a hetekben Thirring Gusztáv helyettesítette Kőrösyt, aki november 9-től négy hétre szabadságra ment. Hivatalába visszatérve, elutasított minden további feldolgozást, népszámlálási munkálatot. Célját nem érte el, sőt december 28-án az OSH ismételten követelte a kerületi adatokat, de nem a FSH-tól, hanem már közvetlenül a polgármestertől „... a főváros népszámlálási eredményeinek mindazon adatait, amelyek a főváros statisztikai hivatala által kerületenkint dolgoztattak fel, tehát minden további munka nélkül egészen készen rendelkezésére állanak, most már azonnal küldje meg, minthogy ez adatokra a főváros munkálatának könnyebb és gyorsabb felülvizsgálhatása végett okvetlen szükségem van. ... ha a jelzett adatok, amelyek –ismétlem – teljesen készen rendelkezésére állanak, legfeljebb három nap alatt nem lesznek az országos statisztikai hivatalban, kénytelen leszek ezen indokolatlan késedelemről, illetve a kért adatoknak ezen megtagadásáról további intézkedés kieszközlése végett miniszter úr ő Nagyméltóságához jelentést és előterjesztést tenni.”⁵² 1892. február 4-én Baross Gábor pontról pontra cáfolta a főváros (helyesebben Kőrösy) védekezését és érveit, a budapesti feldolgozást továbbra is hibásnak tartva s „... a főváros népszámlálási anyagának az országos statisztikai hivatal által teljesen újból való feldolgoztatását határozta el, és ehhez képest felhívom Nagyságodat, hogy pótlólag a házi gyűjtőlajstromokat is az országos statisztikai hivatalhoz legkésőbb folyó évi február 20-ig küldje be.”⁵³ A vitatott nemzetiségi adatok sokszoros számolásához még fővárosi vizsgálat is felkértek, Kőrösy részletes cáfolatai sem érték el céljukat; a több fordulóban zajló vitát több okmánytári iratban dokumentálja.⁵⁴ és 1892. április 13-i levelében ismételten rögzíti, hogy „... az anyag beszállításával [az

⁴⁹ KŐRÖSY 1898, 212. (Okmánytár 43.)

⁵⁰ KŐRÖSY 1898, 212-213. (Okmánytár 44.)

⁵¹ KŐRÖSY 1898, 214. (Okmánytár 47.)

⁵² KŐRÖSY 1898, 217. (Okmánytár 52.)

⁵³ KŐRÖSY 1898, 218. (Okmánytár 54.)

⁵⁴ KŐRÖSY 1898, 220-227. (Okmánytár 55-58.)

OSH-ba] az országos népszámlálási műveletben való közreműködésünk be van fejezve.”⁵⁵ A népszámlálási anyag oda és vissza küldözgetése, az eredmények felülvizsgálata és újra vizsgálata, azok állandó vitatása 1893 februárjáig húzódott, ám teljes nyugvópontra még akkor sem jutott; decemberben az OSH ismét elkérte a teljes anyagot, amit hat hét múlva adott csak vissza a fővárosnak.

Népszámlálás - publikációk

Az országos adatok mindhárom kötete 1893-ban, ám községi adatok nélkül jelent meg. A helységek szerinti adatokat 1892-ben publikálták, Baross Gábor hangsúlyozott kívánságára és teljes támogatásával. Mindkettőt Jekelfalussy József szerkesztette: 1892 májusában jelent meg a „*Magyar Korona országainak Helységnévtára 1892*”, mely községsorosan közli a jelenlevő polgári népesség anyanyelvét és hitfelekezetét, valamint a helység lakott házainak számát. 1892 októberében adták ki a „*Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*” című adattárat, ami meghozta Jekelfalussynek a szélesebb körű ismertséget. A fővárosi adatok első kötete 1894-ben, a második 1895-ben, a harmadik csak 1898-ban jelent meg (az első két kötetet Kőrösy és Thirring közösen, a harmadikat Kőrösy egyedül jegyezte).

Baross Gábor és Keleti Károly halála után hamarosan enyhült a statisztikai hivatalok közötti feszültség és a népszámlálás feldolgozása körüli vita: „*Az által, hogy utóbb az egész anyagot az országos statisztikai hivatalnak kellett átadni, amely azt közel egy évig tartotta magánál, nemcsak a feldolgozás befejezése, hanem a népszámlálási munka kiadása is kellemetlen keseredelmet szenvedett. Sajnos, hogy ez alkalommal a két hivatal közt ellentétek is merültek föl, amelyek a városi hatóság és a minisztérium közötti kínos üzenetváltásokra vezettek és csakis az időközben beállott személyváltozással egyenlítődték ki.*”⁵⁶

1900-tól az adatok jelentős részét már nem a FSH dolgozta fel, hanem azokat továbbította az OSH-nak, amit Kőrösy külön is megköszönt az 1900. évi adatok közlésekor.⁵⁷ Ez maradt a gyakorlat a későbbi népszámlálásoknál is: „*Az 1900. december 31-i népszámlálás alkalmával ... A budapesti népesség demográfiai viszonyainak feldolgozását — melyet eddig ugyancsak a fővárosi statisztikai hivatal végzett el — ez alkalommal is hivatalunk kezdte meg, de időközben a kereskedelemügyi miniszter úgy intézkedett, hogy a népszámlálás teljes felvételi anyagát a felvétel befejezését követő három hónapon belül át kell adni a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak. A munkamegosztásnak ez a rendszere azóta is megmaradt; a fővárosi statisztikai hivatal demográfiai feldolgozást országos népszámlálás keretében nem végez.*”⁵⁸

A rendelkezésre álló keretek között kíséreltük meg röviden, vázlatosan bemutatni a magyar statisztikai szervezetek működését, a reájuk háruló népszámlálási (különösen foglalkozásstatisztikai) feladatok sokaságát és azok sokrétűségét; valamint azt, hogy az 1891. évi népszámlálás feldolgozását nehezítette az azt felügyelő miniszter erélyes fellépése, valamint a statisztikus szakferfiak erősen eltérő szakmai nézetei, sokszor ellenségeskedésig fokozódó vitái is.

⁵⁵ KÖRÖSY 1898, 2226-227. (Okmánytár 58.)

⁵⁶ THIRRING 1894, 14.

⁵⁷ KÖRÖSY, THIRRING 1905, 5.

⁵⁸ BUZIÁSSY 1946, 58.

Jekelfalussy és Kőrös ellenségeskedése 1891 őszére akadémikusi munkásságukban is nyilvánvalóvá vált, melyet következő cikkünkben mutatunk be.

IRODALOM

- BUZIÁSSY Károly: *Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának háromnegyedszázados fejlődése* Bp., 1946. 101 p. (Budapesti Statisztikai Közlemények 100) [címlapon: A fővárosi statisztikai szolgálat 75 éves fejlődése]
- JEKELFALUSSY József: *Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint* Bp., MTA 1882. 26 p. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből I. 3.)
- JEKELFALUSSY József: *Néhány szó jövő népszámlálásunkról* In: *Nemzetgazdasági Szemle* 1890. 3. füz. 201-217. p.
- JEKELFALUSSY József: *Emlékbeszéd Keleti Károly r. tag felett* Bp., 1893. 1-30. (A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 7. kötet 10. szám)
- KÍGYÓSI Attila: *A Fővárosi Statisztikai Hivatal szervezete és működése a XIX. sz. utolsó harmadában* In: *Statisztikai Szemle* 2007. 85. évf. 8. sz. 715-726. p.
- KŐRÖSY Ferenc: *History of the Kőrös and related families : recollections of professor Francis Kőrös at the age of 74.* Beer-Sheva. 1979-1980. Edited by A. Lenard. Bloomington. 1994-1995. 688 p.
- KŐRÖSY József és THIRRING Gusztáv: *Budapest fővárosa az 1891. évben. A népleírás és népszámlálás eredményei* Bp. 1894. 118 p. (Budapesti Statisztikai Közlemények 25/1)
- KŐRÖSY József és THIRRING Gusztáv: *Budapest fővárosa az 1891. évben. A népleírás és népszámlálás eredményei* Bp., 1895. 117, 98 p. (Budapesti Statisztikai Közlemények 25/2)
- KŐRÖSY József: *Budapest fővárosa az 1891-ik évben : a népleírás és a népszámlálás eredményei 3. kötet* Bp., 1898. VIII, 230, 162 p. [függelék 121-230.] (Budapesti Statisztikai Közlemények 25/3)
- A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás* szerk. és kiadja OSH Bp. 1893. 167, 418 p. 11 tábla (Magyar Statisztikai Közlemények Új. f. 1.)
- A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása* előszót írta Jekelfalussy József, közrem. Vizaknai Antal Bp., 1893. 170, 790 p., 8 térk. (Magyar Statisztikai Közlemények Új. f. 2.)
- A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. III. rész. Épület statisztika* szerk. és kiadja OSH Bp., 1893. 96, 68 p. 2 t. fol.
- A Magyar Korona országainak helységnévtára* Bp., 1892. VI, 1899 p.
- Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke* Bp., 1892. XLVI, 2435, CIV p.
- SAILE Tivadar: *Kőrös József hatása a statisztika fejlődésére* Bp., MTA. 1927. 240 p. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből 2. kötet 9. szám)
- TÓTH Zoltán: *Társadalomfogalmak az osztrák és magyar társadalomstatisztikában* Bp., 2015. 326 p.
- THIRRING Gusztáv: *Kőrös József emlékezete* In: *Földrajzi Közlemények* XXXVI. köt. 2. füz. 1908. 41-44., ill.

THIRRING Gusztáv: *Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának története 1869–1894* : a hivatal 25 éves fennállása alkalmából írta és a VIII. közegészségügyi és demográfiai kongresszus elé terjesztette Bp., 1894. Grill Károly. 22 p.

VARGHA Gyula: *Emlékbeszéd Jekelfalussy József r. tag felett* Bp., 1902. 1-19. (A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 11. kötet 8. szám)

Életrajzi adatok:

Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. főszerk. Kenyeres Ágnes. HTML változat (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>)

Portrék a magyar statisztika és népegytudomány történetéből : életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig főszerk.. Rózsa Dávid Bp., KSH Könyvtár 2014. 807 p.

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* I-XIV. Bp., 1891-1914

Levéltári, kéziratári források

Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1419.a. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai, Általános iratok) 1886-1894. 5-6. nagydoboz

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XXXII-23-j-3 Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Iratgyűjtemények. Hivataltörténeti másolatgyűjtemény 1886-1895. 10-12. kisdoboz

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XXXII-23-j-12 Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Iratgyűjtemények. Ajándékok. Keleti Károlyra vonatkozó iratok 1849-1892. 86. kisdoboz